

(Diplomatik), İstanbul 1994, s. 132, 138, 139; Abdülkerim Abdülkadiroğlu, "Edebiyatta Metodoloji Açısından Elyazmaları ve Nâdir Eserler Üzerine Notlar", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, III/1, Ankara 1987, s. 12; Pakalın, III, 91-92.

MEHMET İŞIKLI

SAHÂBE

(الصحابه)

Hiz. Peygamber'in
sohbetine katılanlar anlamında
bir terim.

Sözlükte "bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak" anlamındaki **sohbet** kökünden türeyen **sahâbe sâhibin** çoğuludur. Sahâbe ile birlikte **ashâb** da sıkça kullanılmaktadır. Bunun tekili **sahâbî**dir. Sâhip ve ashap kelimeleri lugat mânalarıyla Kur'an-ı Kerim'de birçok âyet-te geçmekte, Hiz. Peygamber'in hicretinden söz edilirken onun arkadaşı Hiz. Ebû Bekir'e (li-sâhibihî), "Üzülmeye, Allah bizimle beraberdir" dediği belirtilmektedir (et-Tevbe 9/40). Hiz. Mûsâ ile birlikte Mısır'dan yola çıkan İsrâilîoğulları'ndan da "ashâbü Mûsâ" diye söz edilmektedir (eş-Suarâ 26/61). Sahâbî, sahâbe ve ashap kelimeleri İslâmiyet'le birlikte, Resûl-i Ekrem'i görüp ona inanan kimseler için kullanılmaya başlanmıştır. Resûl-i Ekrem de onlardan bahsederken "Ashabımdan hiçbirini çekistirmeyin" buyurmuş ve (Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 221, 222) "sahâbenin hayırlıları" (Müsned, I, 294) gibi ifadeler kullanmıştır. Sahâbe ve tâbiin döneminde "sâhibü'n-nebî, ashâbü'n-nebî, ashâbü Resûlillâh, ashâbü Muhammed" gibi tamlamalara sık sık rastlanması kelimenin çok erken bir dönemde terim anlamı kazandığını göstermektedir.

İlk dönemlerden itibaren birçok âlim tarafından sahâbenin çeşitli tanımları yapılmışsa da bunların bir kısmı pek çok sahâbîyi dışarıda bırakacak kadar dar, bir kısmı sahâbî olmayanları da kapsayacak kadar geniş tutulduğu için tenkit edilmiştir. Sahâbeyi ilk tarif edenlerden Saîd b. Müseyyeb'in, "Hiz. Peygamber ile bir veya iki sene arkadaşlık yapan yahut onunla bir veya iki gazveye katılan kimse sahâbî sayılır" dediği rivayet edilmişse de (Hatîb el-Bağdâdî, s. 68-69) bu rivayet zayıf görülmüş (Süyûtî, II, 211-212), ayrıca Resûl-i Ekrem ile görüşüp müslüman olduğu halde uzun zaman yanında kalmayan ve onunla birlikte savaşa katılmayan binlerce sahâbîyi kapsam dışı bıraktığı için benimsenmemiştir. Sahâbî kabul edilmek için bulû-

ğâ ermiş olmayı şart koşan Vâkıdî'nin tarifi (Hatîb el-Bağdâdî, s. 69), Resûlullah'ı bulûğ çağından önce gören ve ondan rivayette bulunan iki torunu Hasan ve Hüseyin ile Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Zübeyr gibi genç sahâbîleri tarifin dışında bıraktığı, Hiz. Peygamber'i görmek yanında ondan bir veya iki hadis rivayet etme şartı ise (Ahmed Muhammed Şâkir, s. 180), hadis rivayet etmeyen binlerce sahâbîyi kapsamadığı için reddedilmiştir. Ali b. Medîni, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî tarafından yapılan ve iman edip çok kısa bir süre de olsa Resûl-i Ekrem'i görenlerin sahâbî sayıldığını vurgulayan tanımlar (Buhârî, "Fezâ'ilü'ashâbî'n-nebî", I; İbnü'l-Cevzî, s. 101; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 5) görmeyi şart olarak ileri sürmekle âmâları dışında bıraktığı, İslâm üzere ölme şartını zikretmeyerek Resûlullah ile görüştükten sonra irtidat edenleri de kapsadığı gerekçeleriyle yeterli bulunmamıştır. Usûl-i fıkıh âlimlerinin sahâbe tariflerinde ise Hiz. Peygamber'le altı ay veya daha fazla birlikte bulunmak, ilim öğrenmek maksadıyla yanına çokça gidip gelmek ve kendisinden hadis rivayet etmiş olmak gibi şartlar aranmaktadır. Bir kısmı üzerinde bizzat usulcülerin ihtilâf ettiği bu şartlar hadis âlimleri tarafından eleştirilmiş ve altı aydan az bir zaman Resûlullah'ın yanında bulunanlarla ilim öğrenmek amacıyla gelmeyip sadece iman ederek geri dönenleri sahâbî olarak değerlendirme imkânı vermediği ve hadis rivayet etmeyen binlerce sahâbîyi dışarıda bıraktığı için kabul görmemiştir (usul âlimlerinin sahâbe tanımları ve eleştiriler için bk. İyâde Eyyûb el-Kübeysî, s. 62-66).

Hadis âlimlerinin sahâbe tarifi daha kapsamlıdır. İbn Hacer el-Askalânî sahâbîyi "Hiz. Peygamber'e mümin olarak erişen ve müslüman olarak ölen kimse" şeklinde tarif etmiştir (*el-İşâbe*, I, 6). Daha sonra cumhurun görüşü olarak benimsenen bu tanım ışığında muhaddislerin sahâbe anlayışı şöylece özetlenebilir: Sahâbî olmak için Resûl-i Ekrem'i uyanık iken bir an bile görmek yeterlidir. Kendisiyle uzun zaman beraber olmak, yolculuk etmek veya gazâyâ gitmek ya da kendisinden hadis rivayet etmek şart değildir. Abdullah b. Ümmü Mektûm gibi âmâ olduğu için Hiz. Peygamber'i göremeyen, ancak ona mülâki olup sohbet edenlerle Mekke'nin fethi ve Vedâ haccında olduğu gibi kendisiyle doğrudan ilişki kurarak sohbet etme imkânı bulamayan, fakat Resûlullah'ın kendilerini gördüğü kimseler de sahâbîdir. Resûlullah ile görüşüp sohbet eden bir sahâbînin müs-

lûman olarak ölmesi de şarttır. Müslüman olmadan önce Hiz. Peygamber'i görmekle beraber onun vefatından sonra İslâmiyet'i kabul eden kimselerle Resûlullah'ın huzurunda müslüman olduktan sonra irtidat eden ve bu hal üzere ölen kimseler sahâbî kabul edilmez. Hanîf dinine mensup olup Resûl-i Ekrem'i peygamberliğinden önce gören ve o dönemde vefat eden Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi Câhiliye devri muvâhidleri -farklı görüşler bulunmakla birlikte- sahâbî sayılmaz. Câhiliye ve İslâm dönemini yaşayıp Hiz. Peygamber hayatâtta iken müslüman olan, ancak onu görmeyen Selmân b. Rebîa el-Bâhilî, Ebû Osman en-Nehdî ve Ebû Recâ el-Utâridî gibi muhaddisler sahâbî değil tâbiidir. Sahâbî sayılmak için bulûğ çağına erişmek şart olmayıp temyiz kudretine sahip olmak yeterlidir. Kendilerini Resûlullah'ın gördüğü, yüzlerini okşadığı, ağızlarına bir şey verip yedirdiği ve kendilerine hayır dua ettiği küçük çocuklar temyiz çağına erdikten sonra onu yeniden görmemişlerse Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Dâvûd gibi muhaddislere göre sahâbî sayılmazlar. Hiz. Peygamber'i rüyada görmekle de sahâbî olunmaz.

Önemi. Sahâbe nesli Resûl-i Ekrem'e gösterdiği bağlılık ve teslimiyet, ona verdiği destek, hem hayatında hem vefatından sonra İslâm'ın yayılması ve doğru anlaşılması için yaptığı olağan üstü çalışmalar sebebiyle dinde önemli bir yere sahiptir. Aslında sahâbe nesli fert olarak diğer insanlardan farklı bir üstünlüğe sahip olmadığı gibi mâsum ve günahsız da değildir. Ancak onların büyük bir kısmı, daha önce yaşadığı şirk hayatından nâzil olan âyetlerin direktifi ve Hiz. Peygamber'in eğitimi sayesinde kurtularak yepyeni bir hayata kavuşmuş, bizzat Resûlullah'tan öğrendikleri İslâm'ı güzel bir şekilde yaşamak suretiyle kendilerinden sonra gelen ümmete birer örnek olmuştur. Bundan dolayı Resûl-i Ekrem ümmetin onları örnek almasını tavsiye etmiş ve sahâbe çizgisini getirdiği dinin ve kurduğu sistemin devamı olarak göstermiştir (Tirmizî, "İmân", 18). Ashabın İslâm'ı yayma ve Resûlullah'ı koruma uğrunda yaptığı fedakârlıklar kendilerinden sonra gelen nesilleri imrendirecek ve hayrette bırakacak niteliktedir. İslâmiyet onların bu davranışları sayesinde kök salıp yayılmış ve sonraki nesillere ulaşmıştır. Sahâbîlerin Hiz. Peygamber'i kendilerinden sonra gelen nesillere tanıtmada önemli rol üstlendikleri bilinmektedir. Resûl-i Ekrem ve onun şahsiyeti hakkında bilinenler sahâbenin naklettiği tes-

bitlerden ibarettir. Eğer sahâbiler olmasaydı bugün Kur'an-ı Kerim dışında Hz. Peygamber ve İslâm'la ilgili güvenilir bilgi bulunmayacaktı. Kur'an-ı Kerim'in süre ve âyetlerinin iniş sebepleri, hadislerin vürûd sebebi, Kur'an hükümlerinin pratik hayata tatbiki ve açıklanması ile Resûl-i Ekrem'in peygamberliği süresince yaptığı icraat ashâbın nakilleri sayesinde bilinmektedir.

Fazileti. Kur'an-ı Kerim'in "insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet" diye tanıttığı sahâbiler (Âl-i İmrân 3/110) ümmet içinde en değerli ve faziletli nesil kabul edilmektedir. Bu değer ve fazileti, taşıdıkları güçlü iman ve örnek davranışları sayesinde elde etmişlerdir. Onlar, İslâm'a girdikleri ilk andan itibaren güçlü bir imana kabul ettikleri yeni dinin gereklerini tam bir teslimiyetle yerine getirmişlerdir. Bu yeni dine girmeye ve onu yaşamaya zorlanmadıkları halde onların büyük bir kısmı ömrünü Resûlullah'ın yanında geçirmiş, onunla savaşımlara katılmış ve İslâm'ın yayılması için gayret göstermiştir. Bu süreçte İslâm karşıtları tarafından tehdit ve işkencelerle, hatta ölümlerle karşılaşan, yurtlarını, mallarını, eşlerini ve çocuklarını terk edip başka yerlere hicret etmek zorunda kalanlar olmuş, ancak inançlarından, Allah'a ve resulüne olan bağlılıklarından taviz vermemişlerdir. Cenâb-ı Hak ashâbı Kur'an'da övmüş ve mütedil bir ümmet olduklarını (el-Bakara 2/143), Allah ve resulüne iman edip tam teslimiyet gösterdiklerini ve büyük ecir kazandıklarını (Âl-i İmrân 3/172, 173), Allah'ın kendilerinden, kendilerinin de Allah'tan razı olduğunu ve ebedî kalacakları cennetin onlar için hazırlandığını (et-Tevebe 9/100) bildirmiş; Allah'a ve resulüne yardım eden sâdik müminler olduklarını (el-Haşr 59/8), ihtiyaç içinde bulunmalarına rağmen başkalarını kendilerine tercih ettiklerini ve kurtuluşu hak ettiklerini (el-Haşr 59/9), gerçek müminler olarak bağışlanacaklarını ve âhirette cömertçe rızıklandırılacaklarını (el-Enfâl 8/74) haber vermiştir. Hz. Peygamber de fedakârlıklarını birlikte yaşayarak gördüğü aşıptan bahsederken onları "insanlık tarihinin en hayırlı nesli" (Buhârî, "Fezâ'ilü aşhâbî'n-nebî", 1; Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 211, 212), "ümmeğin en hayırlıları" (Müsned, V, 350), "cehennem ateşinin yakmayacağı kimseler" (Tirmizî, "Menâkıb", 57), "cennetlikler" (Müttakî el-Hindî, XI, 539) diye tanıtmış, ayrıca ümmetin onlara ikramda bulunmasını (Tayâlisî, s. 7), iyilik etmesini (Müsned, I, 26) ve kendilerini çekiştirmemesini (Buhârî, "Fezâ'ilü aş-

hâbî'n-nebî", 4; Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 221, 222) istemiştir (ayrıca bk. FEZÂİLÜ'S-SAHÂBE).

Tanımaya Yolları. Sahâbî olmadıkları halde böyle bir iddiada bulunanları belirlemek ve sahâbîliğin suistimal edilmesini önlemek için hadis âlimleri sahâbeyi tanıma konusu üzerinde hassasiyetle durmuşlar ve belirledikleri yollardan biriyle sahâbî olduğu anlaşılanları bu nesilden kabul etmişlerdir. 1. **Tevâtür yolu.** Hulefâ-yi Râşidîn ile aşere-i mübeşşerenin sahâbî olduğu bu yolla bilinmektedir. 2. **Şöhret yolu.** Tevâtür derecesine ulaşmamakla birlikte Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer ve Ebû Saîd el-Hudrî bu yolla tanınan sahâbilerdendir. 3. **Şehâdet yolu.** Bir sahâbî veya güvenilir bir tâbiinin bir kimsenin sahâbîliği hakkında şahitlik etmesidir. Bu yolla tanınan sahâbîlere örnek Humeme ed-Devsî'dir. Humeme, Hz. Ömer devrinde İsfahan fethedilirken vefat etmiş, vefatı sırasında orada bulunan Ebû Mûsâ el-Es'arî onun şehid olarak öleceğine dair Hz. Peygamber'den duyduğu bir hadisi nakletmiş, böylece kendisinin hem sahâbî olduğu ortaya çıkmış hem de şehid olarak vefat ettiği anlaşılmıştır. 4. **İkrar yolu.** Adâletle tanınan bir kimsenin sahâbî olduğunu ikrar etmesi ve en geç 110 (728) yılında vefat etmiş olmasıdır. Zira 11 (632) yılında vefat eden Resûl-i Ekrem vefatından kısa bir süre önce, "Yüz sene sonra bugün hayatta olanlardan hiç kimse sağ kalmayacak" demiştir (Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 217). Dolayısıyla bu tarihten sonra sahâbî olduğunu iddia eden Serbâtek el-Hindî, Ca'fer b. Nestûr ve Reten b. Nasr gibi kişilerin iddiaları kabul görmemiştir. Bir kişinin sahâbî olup olmadığının belirlenmesine yarayan başka hususlar da vardır. Hz. Peygamber devrinde bir ordunun başına kumandan tayin edilmek, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde ridde savaşları veya fetih dönelerinde üst seviyede görevlere getirilmek, Resûl-i Ekrem devrinde doğmuş olmak, Mekke ve Tâif'in fethiyle Vedâ hacı sırasında buralarda bulunmak, Medinelî Evs ve Hazrec kabilelerinden birine mensup olmak bunlardan birkaçıdır.

Tabakaları. İlk dönemlerden itibaren hadis âlimleri sahâbîleri ayrı bir nesil olarak değerlendirmiş ve onları müstakil eserlerde ele almışlardır. Halife b. Hayyât, *eş-Tabakât*'ında kişileri yerleşim esasına göre tanıtırken önce her bölgede yaşayan sahâbîleri zikreder. İbn Hibbân da *eş-Şikât*'ında sahâbî râvileri ayrı bir tabaka kabul eder. Hz. Peygamber'e ulaşma şerefine ermekle birlikte sahâbîler fazilet yö-

nünden aynı derecede görülmemiştir. Onların bir kısmı İslâmiyet'in ilk günlerinde iman etmiş ve hayatını Resûlullah ile geçirmiş, bir kısmı da onunla çok az görüşme imkânı bulmuştur. Aralarında inancı uğruna işkence gören, Resûl-i Ekrem ile savaşımlara katılan, İslâm için malını harcayan, yerini yurdunu terketmek zorunda kalan ve hatta şehid edilenler vardır. Bu hususları göz önüne alan hadis âlimleri sahâbeyi tabakalara ayırmış, genellikle İslâm'a giriş önceliği esas alınan bu ayırımlar arasında Hâkim en-Nisâbü'rî'nin on ikili tasnifi daha çok kabul görmüştür. 1. Mekke'de erken dönemde müslüman olanlar; bunların başında Hulefâ-yi Râşidîn gelmektedir. 2. Dârünnedve mensupları; bunlar Dârünnedve'de müslüman olan Ömer ile birlikte Hz. Peygamber'e biat edenlerdir. 3. Habeşistan'a hicret edenler. 4. Birinci Akabe Biatı'na katılanlar. 5. İkinci Akabe Biatı'na katılanlar. 6. Mekke'den Medine'ye göç eden ilk muhacirler. 7. Bedir Gazvesi'ne katılanlar. 8. Bedir Gazvesi ile Hudeybiye Antlaşması arasında hicret edenler. 9. Bey'atürrıdvân'a katılanlar. 10. Hudeybiye Antlaşması ile Mekke'nin fethi günü müslüman olanlar. 12. Mekke'nin fethi ve Vedâ hacı sırasında Hz. Peygamber'i gören çocuklar (*Ma'rifetü 'ulûmî'l-hadis*, s. 22-24). Sahâbeyi beş tabakaya ayıran âlimler olduğu gibi tabaka sayısını on yediye çıkaranlar da vardır (Ahmed b. Abdullah el-Bâtılî, s. 61-64).

Sayısı. Sahâbenin sayısı hakkında kaynaklarda kesin bilgi bulunmamaktadır. Zira sahâbîler Arap yarımadasında muhtelif kabilelerin arasına dağılmış, bir kısmı yerleşik, bir kısmı göçebe olarak yaşamış, bir kısmı da yarımada dışından Medine'ye gelip Hz. Peygamber'le görüştükten sonra geri dönmüştür. Medine döneminde Resûlullah'ın emriyle bir nüfus sayımının yapıldığı bilinmekteyse de bunun ne zaman gerçekleştiği konusunda kesin bilgi bulunmadığı gibi sayım sonunda edilen rakamlar da 500, 600-700 arası ve 1500 gibi farklı rakamlarla nakledilmiştir. 8 (630) yılında Mekke'yi fetheden orduda 10.000 sahâbînin bulunduğu rivayet edilmektedir. İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'i gören ve ondan rivayette bulunan sahâbe sayısının 60.000 civarında olduğunu, Ebû Zûr'a er-Râzî, Resûl-i Ekrem'le birlikte Tebük Gazvesi'ne 70.000, Vedâ haccına 114.000 kişinin katıldığını, Ebû Mûsâ el-Medîni ise Hz. Peygamber vefat ettiğinde onu gören ve kendisinden hadis rivayet eden sahâbe sayısının 100.000'den çok ol-

duğunu belirtmektedir. Bu konuda daha gerçekçi bilgilere ulaşabilmek için sahâbîlerin biyografilerine dair eserlerdeki rakamları esas almak gerekir. Bu alandaki eserlerin en kapsamlısı İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İşâbe fi temyizi's-sahâbe*'si olup bir sayıma göre burada 12.304 isim yer almaktadır. Ancak eserde geçen mükerrerler, muhadramlar ve yanlışlıkla sahâbî diye zikredilenler çıkarıldığı takdirde adı bilinen sahâbe sayısı 10.000'i geçmez.

Sahâbe Grupları. İlk İman Eden Sahâbîler. Fazilet açısından önem taşıması sebebiyle hadis âlimleri Hz. Peygamber'e ilk iman eden sahâbînin kim olduğu üzerinde önemle durmuş ve bu konuda dört farklı görüş ortaya çıkmıştır. Hassân b. Sâbit, Abdullah b. Abbas, Nehâf ve Şa'bî'ye göre ilk müslüman olan kişi Ebû Bekir; Ebû Zer el-Gıfârî, Mikdâd b. Esved, Selmân-ı Fârisî ve başkalarına göre Ali b. Ebû Tâlib; Katâde b. Diâme, İbn Şihâb ez-Zührî ve İbn İshak'tan nakledilen rivayetlere göre Hatice; Zührî'nin bir başka nakline göre ise Hz. Peygamber'in âzatısı Zeyd b. Hârise'dir (İrâkî, s. 357-359). Hâkim en-Nisâbûrî, ilk iman edenin Hz. Ali olduğu konusunda tarihçilerin ittifakı bulunduğunu söylemekteyse de (*Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, s. 22-23) İbnü's-Salâh bu iddianın kabul görmediğini belirtmektedir (*'Ulûmü'l-hadîs*, s. 299-300). Öte yandan Hz. Hatice'nin ilk müslüman olduğuna dair ittifak bulunduğunu ileri sürenler de vardır. İbnü's-Salâh bu konuyu çözüme kavuşturabilmek için erkeklerden Ebû Bekir'in, çocuklardan Ali b. Ebû Tâlib'in, kadınlardan Hatice'nin, âzatılardan Zeyd b. Hârise'nin ve kölelerden Bilâl-i Habeşî'nin ilk müslüman olduğunu kabul etmenin en isabetli yol olacağını belirtmektedir (a.g.e., s. 300).

En Üstün Sahâbîler. Sahâbenin fazilet bakımından en üstünlerinin kimler olduğu da araştırılmış ve İslâm'da öncelik, hizmette üstünlük, Resûl-i Ekrem'e yakınlık gibi ölçüler göz önüne alınarak tercihler yapılmıştır. Ehl-i sünnet âlimlerine göre en faziletli sahâbî Hz. Ebû Bekir'dir. İmam Şâfiî sahâbe ve tâbiînin, Endülüslü âlim Ahmed b. Ömer el-Kurtubî ise ümmetin selef ve halefinin bu konuda icmâ ettiğini söylemiştir (İrâkî, s. 354). Hz. Ebû Bekir'den sonra en üstün sahâbînin Hz. Ömer olduğunda ihtilâf yoktur. En üstün üçüncü kişi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş, kimi bunun Hz. Osman, kimi de Hz. Ali olduğunu ifade etmiştir. Hilâfetteki sıralamayı esas alan görüş çoğunluk tarafından benimsenmekle birlik-

te Şîa, Hz. Peygamber'den sonra en üstün kişinin Hz. Ali olduğunu kabul etmiştir. Kadın sahâbîler arasında en faziletli-lerin kimler olduğu konusunda Hz. Hatice, Fâtıma ve Âişe arasında farklı sıralamalar yapılmıştır (İyâde Eyyûb el-Kübey-sî, s. 245-251). Abdülkâhir el-Bağdâdî, sahâbe içinde bulunan bazı grupları üstünlüklerine göre sıralarken en üstün grubun Hulefâ-yi Râşidîn ve aşere-i mübeşşerenin diğer altı şahsiyeti olduğunu belirtmiş, ardından sırasıyla Ehl-i Bedir'i, Uhud mücahidlerini ve Bey'atürri'dvân'a katılanları zikretmiş, bu sıralamada Ehl-i sünnet âlimlerinin icmâi bulunduğunu söylemiştir (*Usûlû'd-dîn*, s. 304). Resûl-i Ekrem'in hanımlarının diğer sahâbe gruplarına göre üstün sayıldığını söyleyen İbn Hazm'ın görüşü kabul görmemiştir. Sahâbenin hepsinin faziletli olduğunu öne sürüp aralarında üstünlük sıralaması yapmayanlar da vardır.

Fetva Veren Sahâbîler. Sahâbe arasında fıkhîta derinleşen, müctehid seviyesine ulaşan ve fetva vermekle tanınan pek çok kişi mevcuttur. Bunlar sahip oldukları bilgiler ve fetvalarının sayısı bakımından aynı seviyede olmayıp Hz. Peygamber'in yanında bulunma sürelerine, ilme önem verme durumlarına ve kavrayış yeteneklerine göre farklılık gösterir. İbn Hazm, fetva verdikleri bilinen ve fetvaları kaynaklarda yer alan erkek ve kadın sahâbe sayısını 162 olarak tesbit etmiş ve 142'sinin erkek, yirmisinin kadın olduğunu belirtmiştir (*Aşhâbû'l-fütyâ*, s. 323). Bunlar arasında Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer en çok fetva veren yedi kişi olup her birinin fetvaları kalın bir cilt oluşturacak kadar çoktur. Bu yedi kişiden sonra aralarında Hz. Ebû Bekir, Muâz b. Cebel, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr b. Âs, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik'in yer aldığı on üç kişilik bir sahâbe grubu gelir ki her birinin verdiği fetvalar ancak küçük bir cüz oluşturur. Geri kalan sahâbîler ise bir veya birkaç konuda fetva vermiş kimseler olup hepsinin fetvalarının toplamı küçük bir cüz oluşturacak kadardır.

Râvi Olan Sahâbîler. Bütün sahâbîler Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmemiş, rivayet edenler de farklı sayıda hadis nakletmiştir. Bunun sebebi sahâbînin hâfızasının kuvvetli veya zayıf olması, Resûl-i Ekrem'in yanında az veya çok kalması, ilim yerine cihada önem vermesi, kendini idarî işlere ve ibadete hasretmesi, ha-

ta etme endişesiyle hadis rivayetinden kaçınması ve ömrünün kısa olması gibi sebeplere dayanmaktadır. Râvi olan sahâbîler ve rivayetleri konusunda farklı rakamlar verilmiştir. Hâkim en-Nisâbûrî bunların sayısının 4000 olduğunu söylemişse de Zehebî bu rakamı çok yüksek bulmuş ve sayıların 1500 civarında olduğunu belirtmiştir (*Tecridü esmâ'i's-sahâbe*, I, s. c). Bununla birlikte yapılan tesbit çalışmalarında bu rakama da ulaşamadığı görülmektedir. En hacimli mûsned kabul edilen Baki b. Mahled'in *el-Mûsnedü'l-kebir*'inin günümüze ulaşan mukaddimesindeki sayıma göre eserde 1013 sahâbînin rivayeti yer almıştır. İbn Hazm da *Esmâ'ü's-sahâbeti'r-ruvât* adlı eserinde 1018 isim zikreder. İbn Asâkir'in tesbitine göre Ahmed b. Hanbel'in *el-Mûsned*'inde 1022 sahâbînin rivayeti yer almaktadır. Rivayet ettikleri hadis sayısına göre sahâbîler "müksirûn" ve "mukillûn" diye ikiye ayrılmış, 1000'den çok hadis rivayet edenlere müksirûn denilmiştir. Yedi kişi olan müksirûndan Ebû Hüreyre mükerrerleriyle birlikte 5374, Abdullah b. Ömer 2630, Enes b. Mâlik 2286, Hz. Âişe 2210, Abdullah b. Abbas 1660, Câbir b. Abdullah 1540, Ebû Saîd el-Hudrî 1170 hadis rivayet etmiştir. Baki b. Mahled'e göre mukillûndan on kişinin 200-1000, yirmi bir kişinin 100-200, doksan bir kişinin 20-100 arasında rivayeti bulunmaktadır. Rivayeti yirmiden az olanların içinde iki kişi on dokuz, altı kişi on sekiz, üç kişi on yedi, üç kişi on altı, dört kişi on beş, on bir kişi on dört, yedi kişi on üç, dokuz kişi on iki, dokuz kişi on bir, on dört kişi on, on iki kişi dokuz, on sekiz kişi sekiz, yirmi sekiz kişi yedi, yirmi yedi kişi altı, yirmi sekiz kişi beş, elli üç kişi dört, yetmiş iki kişi üç, 120 kişi iki ve 458 kişi bir hadis nakletmiştir (Ekrem Ziyâ el-Ömerî, s. 23-24).

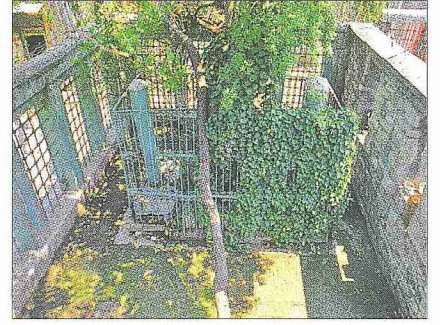
Yerleştikleri Bölgelere Göre Sahâbîler. Hz. Peygamber'in vefatından sonra başlayan halifeler devrinde fetihlere hız verilmiş, sahâbeden oluşan veya sahâbîlerin öncülük ettiği ordularla Irak, Suriye ve Filistin İslâm topraklarına katılmıştır. 21 (642) yılında Mısır, ardından Kuzey Afrika fethedilmiş ve İslâm toprakları batıda Atlas Okyanusu'na, doğuda Hindistan'a dayanmıştır. Kısa sürede gerçekleşen bu fetihler sırasında sahâbîler önce cihad ederek, ardından ilim öğreterek İslâm'ı yaymak için çeşitli yerlere gitmiş ve bazı merkezlere yerleşmiştir. İslâm dünyasında o gün bilinen en önemli merkezler Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Kahire, Dimaşk, Hu-

mus ve el-Cezîre gibi şehirlerdi. Sahâbiler tarafından buralarda ilim merkezlerinin kurulması ve hadislerin bunların mârifetiyle yayılmasından dolayı muhaddisler sahâbenin yerleştiği merkezler üzerinde özellikle durmuşlardır. Sahâbenin büyük bir kısmı Medine'de yaşamış, başka yerlerde yaşayan birçok sahâbî de ilim için Medine'ye gitmiştir. Kaynaklarda Cennetü'l-bakî'ye defnedilen sahâbe sayısı on binlerle ifade edilmektedir. Mekke'de ise daha çok hac aylarında pek çok sahâbî bulunuyordu. Kûfe'ye yerleşen sahâbî sayısı 1500 olarak ifade edilmekte ve bunlardan yirmi dördünün Bedir ehlinen olduğu nakledilmektedir. Rivayetlere göre Dimâşk'a 10.000'den fazla, Humus'a 500 sahâbî yerleşmiştir. Mısır'da yaşayan sahâbîler üzerinde duran Süyûtî 300'den fazla sahâbînin buraya yerleştiğini tesbit etmiş; Tâif, Yemen, Yemâme, Bahreyn, Medâin, Merv, Nişâbur, İsfahan ve Semerkant gibi yerlere daha az sayıda sahâbî gitmiş ve bir kısmı buralarda vefat etmiştir. Bazı sahâbîlerin Hindistan'a, Çin'e ve Endülüs'e ulaştığı belirtilmektedir. Sahâbe döneminde müslümanlar İstanbul'a kadar gitmiş ve şehri üç defa kuşatmıştır. 49 (669), 53-60 (673-680) ve 98-99 (716-717) yıllarında gerçekleşen bu kuşatmalardan ilk ikisine bazı sahâbîler de katılmış ve bir kısmı şehid düşerek buraya defnedilmiştir. İstanbul'da bugün sahâbe kabri olarak ziyaret edilen otuz civarında yer bulunmaktaysa da bunlardan sadece Ebû Eyyûb el-Ensârî ile Ebû Şeybe el-Hudrî'nin burada şehid olduğu kaynaklarca teyit edilmektedir.

En Son Vefat Eden Sahâbîler. En son vefat eden sahâbî Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'dir. Mekke'de öldüğü konusunda ihtilâf bulunmamakla birlikte 100 (718), 102 veya 107 (725) yılında vefat ettiği nakledilmiş, ancak Zehebî bu tarihin 110 (728)

olduğunu belirtmiştir (Süyûtî, II, 228-229). Bedir Gazvesi'ne katılan muhacirlerden Sa'd b. Ebû Vakkâs (55/675), Bedir'e iştirak eden ensardan Mâlik b. Rebîa es-Sâidî (60/679 [?]), Bey'atürrıdvân'da bulunanlardan Abdullah b. Ebû Evfâ (86/705), Akabe Biati'na katılanlardan Câbir b. Abdullah el-Ensârî (78/697), Resûlullah'a hizmet edenlerden Sefîne (80/699 [?]) en son vefat eden sahâbîlerdir. Şehirlere göre en son vefat edenler ise şunlardır: Mekke'de Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile, Medine'de Mahmûd b. Rebî' (99/717), Basra'da Enes b. Mâlik (93/711-12), Dimâşk'ta Abdullah b. Bûsr el-Mâzinî (88/707), Kûfe'de Abdullah b. Ebû Evfâ (86/705), Mısır'da Abdullah b. Hâris b. Cez ez-Zebîdî (86/705), Horasan'da Büreyde b. Husayb el-Eslemî (63/682), Tâif'te Abdullah b. Abbas (68/687-88), Semerkant'ta Fazl b. Abbas (63/683), Afrika'da Rüveyfî b. Sâbit el-Ensârî (56/676), İsfahan'da Nâbîga el-Ca'dî (65/685 [?]).

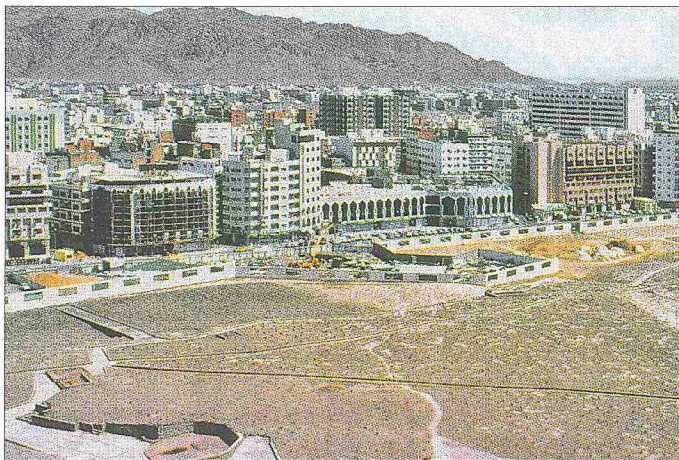
Sahte Sahâbîler. Resûl-i Ekrem'in kendisinden 100 yıl sonra o gün hayatta olanlardan hiç kimsenin yaşamayacağına dair sözü (Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 217) sahâbe asrının 110 (728) yılı civarında sona ereceği şeklinde anlaşılmış ve son sahâbî Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile de bu tarihte vefat etmiştir. Buna rağmen 140 (757) yılından itibaren İslâm dünyasının değişik yerlerinde Hz. Peygamber'i gördüğünü, onunla sohbet ettiğini, savaşlara katıldığını, ondan tavsiye ve emirler aldığını, onun dualarına mazhar olduğunu, bu sebeple yüzyıllar boyu yaşadığını iddia eden sahte sahâbîler türemiştir. Tabakat kitaplarında ismi geçen bu kişilerden bir kısmının sahâbî olabileceğini söyleyenler de bulunduğu için hadis âlimleri bunların durumlarını araştırmış ve yalan söylediklerini ortaya çıkarmıştır. Sayıları onu geçen sahte sahâbîlerden meşhur olanlar

Sahâbeden Ebû Zer el-Gıfârî'nin açık türbesi içindeki makam kabri – Ayvansaray / İstanbul

Meklebe b. Melkân el-Hârizmî (ö. 140/757 yılı civarında), Serbâtek el-Hindî (ö. 336/947), Ca'fer b. Nestûr er-Rûmî (ö. 350/961 yılı civarında), Esed et-Türkî (ö. 500/1106 yılı civarında), Kays b. Temîm et-Tâif el-Eşec (ö. 517/1123 yılı civarında), Rebî' b. Mahmûd el-Mardinî (ö. 602/1205) ve Reten b. Nasr el-Hindî'dir (ö. 632/1234) (bk. Avcı, II/4 [2004], s. 221-222).

Sahâbenin Adaleti. Hadisleri nakletmeyi üstlenen râvilerin güvenilir yani adâlet sahibi olması gerekir. Sahâbe, hadisleri Resûlullah'tan duyan ve nakleden ilk râvî tabakası olarak incelendiğinde Hz. Peygamber'in davetine gönül rızasıyla icabet eden, ondan öğrendiği Kur'an ve Sünnet'i hayatında yaşayan, bunları başkalarına nakleden ve bunları korurken hiçbir şeyden çekinmeyen bir topluluk şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu özellikleri sebebiyle ashâbın Kur'an'da ve hadislerde adalet sahibi olduğuna işaret edilmiştir. "Böylece sizi vasat (dengeli, adaletli) bir ümmet kıldık" âyetinde (el-Bakara 2/143) sahâbenin adaletine vurgu yapılmıştır (İbnü's-Salâh, s. 295). Nüzûlünde ilk defa ashâba okunmuş olan, "Siz insanların iyiliği için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz" meâlindeki âyet (Âl-i İmrân 3/110), sahâbenin adaletine işaret edilmiştir. Bunların dışında birçok âyet Allah Teâlâ'nın kendilerinden razı olduğu, onların da kendisinden razı oldukları vurgulanmıştır (et-Tevbe 9/100). Sahâbenin gerçek mümin olduğunu (el-Enfâl 8/74) ve doğruluğunu (el-Haşr 59/8) ifade eden âyetler de vardır (bu konudaki diğer âyetler için bk. Muhammed el-Arabî b. et-Tebbânî, s. 9-69). Hz. Peygamber de, "Bu ümmetin en hayırlı nesli benim gönderdiğim asırda yaşayanlardır" diyerek (Müşned, V, 357) onları övmüş ve ümmet için

Medine'de birçok sahâbinin gömülü olduğu Cennetü'l-bakî

Sahâbeden Ebû'd-Derdâ'nın Karacaahmet Mezarlığı'ndaki makam kabri – Üsküdar / İstanbul

fitnelere ve bid'atlara karşı güven kaynağı ilân etmiştir (*Müsned*, IV, 399).

Kur'an ve Sünnet'teki bu naslara dayanan muhaddisler ve Ehl-i sünnet âlimleri sahâbenin tamamını âdil kabul etmiş, naklettikleri hadislerin araştırılmadan kabul edilmesi gerektiği görüşüne varmıştır. Bu görüş, dört mezhep imamı Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ile Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medîni, Ebû Zûr'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hibbân gibi muhaddislerin tamamının dahil olduğu cumhurun görüşüdür (M. Mustafa el-A'zamî, s. 105). İbn Abdülber en-Nemerî, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Gazzâlî, Seyfeddin el-Âmidî, İbnü's-Salâh, Muvaffakuddin İbn Kudâme, Zeynüddin el-İrâkî, İbn Hacer el-Askalânî ve Şevkânî sahâbenin hepsinin âdil olduğu konusunda ümmetin icmâi bulunduğunu söylemiştir (Ahmed b. Abdullah el-Bâtîlî, s. 67).

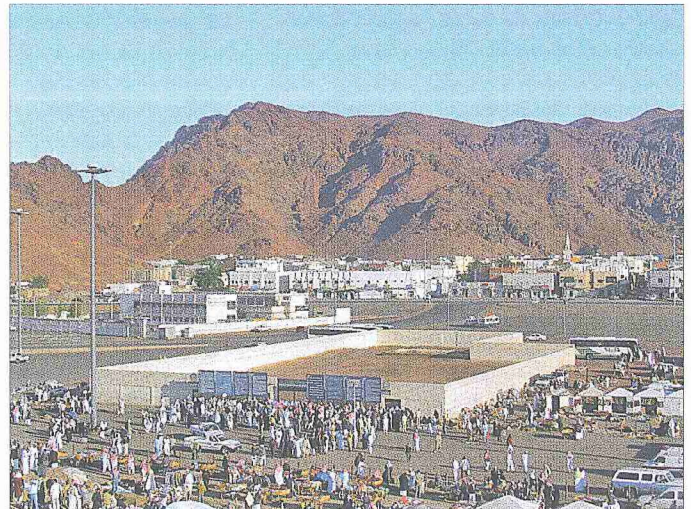
Ancak Ehl-i sünnet dışındaki bazı fırkalar ve bazı kişiler bu konuda farklı görüş belirtmektedir. Bu fırka ve şahıslardan bir kısmı bazı sahâbîleri tekfir edecek kadar ileri gitmiş, Şîa, Havâric ve Mu'tezile'nin bazı mensupları sahâbenin çoğunu fâsık saymıştır. Adalet konusunda sahâbe ile başkaları arasında bir fark bulunmadığını iddia ederek cerh ve ta'dîl kurallarının onlara da uygulanması gerektiğini söyleyenler de vardır (Âşık, s. 268 vd.). Bütün sahâbenin âdil kabul edilmesine karşı çıkan bu görüş sahipleri sahâbe arasında münafıkların, fâsık sayılacak derecede büyük günah işleyenlerin ve yanlış rivayet edenlerin bulunduğunu öne sürer. Onlara göre sahâbe birbirini "hata etti", "unuttu", "yalan söyledi" gibi ifadelerle eleştirdiğine göre kendilerinden sonra gelenler de

onları eleştirebilir. Sahâbenin adaleti konusunda delil olarak ileri sürülen âyet ve hadisler ise onların hepsini değil çoğunluğunu kapsar. Hadis âlimleri böyle düşünenlerin iddiaları üzerinde durmuştur. Buna göre sahâbe arasında münafıkların varlığı diğerlerinin adaletini iptal etmez. Zira münafık olduğu bilinenler zaten sahâbî sayılmaz, bilinmeyenlerin ise cerh ve ta'dîl kurallarıyla münafık olduğunu tesbit etmek mümkün değildir. Çünkü cerh ve ta'dîlde zâhire göre karar verilir. Sahâbe hakkında cerh ve ta'dîl kapısının açılması çok daha büyük problemlere zemin hazırlar. Cerh ve ta'dîl yapacak kişinin, hakkında karar vereceği şahsı ya yakından tanıması veya cerh ve ta'dîl imamlarının o kimse hakkında yaptıkları değerlendirmelere vâkıf olması gerekir. Cerh ve ta'dîl ilmi ise sahâbenin adaleti esası üzerine kurulduğu, bu faaliyetin başladığı dönemlerden itibaren sahâbe hep uygulamanın dışında tutulduğu için aradan uzun zaman geçtikten sonra onların kimin tarafından neye göre cerh veya ta'dîl edileceğini belirlemek, dolayısıyla sağlıklı bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Tamamı âdil kabul edilen sahâbenin bazısında unutkanlık ve yanılma gibi zabt kusurlarının bulunması onlara bir eksiklik getirmez. Esasen yapılan araştırmalar bu tür kusurların çok az olduğunu ortaya koymuştur.

Aralarında fâsık sayılacak derecede büyük günah işleyenlerin bulunduğu iddiasıyla da sahâbenin adaletine eleştiri yönelmek doğru değildir. Zira sahâbenin adalet sahibi olması hiç günah işlemedikleri ve hata yapmadıkları anlamına gelmez. Buradaki adaletten maksat Resûlullah'tan yalan rivayette bulunmamak, büyük günahlardan kaçınmak, küçük günah-

larda ısrar etmemek ve dinî emirleri yerine getirmede dikkatli davranmaktır. Onların arasında günah işleyenler tövbe etmiştir. Tövbe edilen hata ve günah ise âdil olmaya engel değildir. Sahâbenin birbirini tenkidi adaleti zedelemeye değil hataları düzeltmeye yöneliktir. Onlarda görülen ve aşırı olmayan hata ve küçük zabt kusurları sika olmalarına zarar vermez. Sahâbenin birbirine isnat ettiği yalan ifadelerinin kullanıldığı yerlere bakıldığında bunların "hata" anlamında olduğu görülmekte ve Arapça'da "kezebe" fiilinin bu anlamda da kullanıldığı bilinmektedir (*Lisânü'l-'Arab*, "kz̤b" md.).

Ehl-i sünnet âlimlerinin ve özellikle muhaddislerin bütün sahâbeye cerh kapısını kapalı tutmalarının ve tartışma konusu yapılan bazı sahâbîleri mâsum olmadıkları halde âdil kabul etmelerinin birtakım sebepleri vardır. 1. Hadis âlimleri, sahâbenin cerhine yönelik konuları ve rivayetleri dikkatle araştırmışlar, bunların ya doğruluğu ispat edilmemiş rivayetler veya sonradan tövbe edilerek dönülmüş hatalar ya da bazı meselelerde yanlış yorumlamadan kaynaklanan ictihad hataları olduğunu tesbit etmişlerdir. 2. Sahâbîler mâsum olmadıkları için zaman zaman hata işlemişlerdir. İşledikleri hatalar arasında Hz. Peygamber'in söylemediği bir sözü ona isnat etmek gibi hususlara hiçbir zaman rastlanmamıştır. 3. Muhaddisler, adaleti konusunda söz söylenmesi muhtemel sahâbîlerin rivayetlerini ancak Resûlullah'tan hadis naklettikleri kesinlik kazandıktan sonra kabul etmişler, daha sonra Kur'an ve sahih sünnetin ölçülerine veya haklarında tereddüt bulunmayan diğer sahâbîlerin rivayetlerine uygunluğunu araştırmışlar ve rivayetlerinde kendilerini zan altın-

Uhud Gazvesi'nde şehid düşen sahâbîlerin defnedildiği şehitlik

da bırakacak bir şey bulamamışlardır. Aksine, rivayet ettikleri şeylerin tamamının diğer sahâbîler tarafından da rivayet edildiğini görmüşler, naklettikleri bilgilerin Kur'an'la ve Hz. Peygamber'in başka hadisleriyle desteklendiğini görmüşlerdir. Neticede hadis âlimleri, tereddüt içeren bilgilere ve delillere dayanarak binlerce sahâbîye cerh kapısı açmanın doğru olmayacağı sonucuna varmışlardır (Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, s. 263).

Hadis Rivayetindeki Yeri. Sahâbe Hz. Peygamber'in hayatında olduğu gibi daha sonraki dönemde hadislerin öğrenilmesi, öğretilmesi ve korunması için büyük çaba harcamış, hadisleri Resûlullah'tan duydukları şekilde rivayet etmeye özen göstermiş, hata yapma endişesiyle çok hadis rivayet etmekten kaçınmış, râvilerin durumunu araştırmak ve hadisi bizzat Resûl-i Ekrem'den duyan bir sahâbîden almak için uzun ve meşakkatli yolculuklara katlanmış, bu alandaki gayretleri kendilerinden sonra gelen nesillere örnek olmuş ve hadis ilminin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Hadislerin Resûl-i Ekrem'den duyulduğu şekilde lafzıyla rivayet edilmesi konusundaki hassasiyetleriyle tanınan Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbîlerin anlam bozulmayacak da olsa hadiste kelimelerin yerini değiştirmeyi uygun görmediği bilinmektedir (Hatîb el-Bağdâdî, s. 110). Abdullah b. Mes'ûd'un hadis rivayet ederken gözlerinin yaşarması, renginin sararması ve vücudunun titremesi de bunu göstermektedir (Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 194). Birçok sahâbî mecbur kalmadıkça hadis rivayetinden kaçındığı için az hadis rivayet etmiştir. Tâbiînden Abdurrahman b. Ebû Leylâ ensardan 120 kişiyle karşılaştığını, bunlardan birine bir mesele sorduğunda kendisini başkalarına havale ettiğini nakletmiş (İbn Sa'd, VI, 110), Zeyd b. Erkam da hadis rivayet etmesini isteyen birine Resûlullah'tan hadis rivayet etmenin zor bir iş olduğunu söylemiştir (İbn Mâce, "Muḳaddime", 3). Ebû Hüreyre ilmi gizleyenleri lânetleyen âyet (el-Bakara 2/159) olmasa kesinlikle hadis rivayet etmeyeceğini belirtmiş (Râmhürmüzî, s. 551), bazı sahâbîler kendileri çok hadis rivayet etmekten kaçındıkları gibi başkalarını da bundan menetmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Ömer, hadislerle meşgul olanların hataya düşmesi ve Kur'an'ın ihmal edilmesi endişesiyle hadislerle daha az meşgul olmayı teşvik etmiş (Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, I, 2-7), Hz. Osman çok hadis rivayet edenleri uyarmış, Hz. Ali ise bazı râvilerle yemin ettirmiştir (Tirmizî, "Şalât", 298). Sahâbe-

nin bu konudaki ihtiyatı daha sonra gelen nesilleri de dikkatli davranmaya sevk etmiştir.

Sahâbîler, hadislerin muhafazası için gerekli gördüklerinde yemin ettirmekten başka rivayette şahit istemek, rivayetin kaynağını sormak gibi tedbirlere de başvurmuştur. Hz. Ebû Bekir, ninenin mirastan altıda bir hisse alacağına dair bir hadis nakleden Mugîre b. Şu'be'den şahit istemiş (*el-Muvatta'*, "Ferâiz", 4), aynı şekilde Hz. Ömer de kapıda içeri girmek için izin istenip de cevap alınamadığında geri dönülmesi gerektiğine dair hadisi rivayet eden Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den şahit getirmesini talep etmiştir (Müslim, "Âdâb", 34). Hz. Osman ise bir grup sahâbe arasında abdest aldıktan sonra Hz. Peygamber'in de böyle abdest aldığını gördüğünü söylemiş, onların da aynı şeyi görüp görmediklerini sorarak bilgisini teyit etmiştir (*Müsned*, I, 67-68). Sahâbîler, hadislerin nakli sırasında yapmaları muhtemel bir hatayı Resûl-i Ekrem'e isnat etmemek için rivayetten sonra "kemâ kâle" (Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi), "ev kemâ kâle" (veya onun buyurduğu gibi) tabirlerini kullanmıştır (İbn Mâce, "Muḳaddime", 3).

Firkalar ve Sahâbe. Hz. Osman'ın 35 (656) yılında şehid edilmesinden sonra İslâm dünyasında bölünmeler başlamış ve ortaya çıkan gruplar arasında savaşlar olmuştur. Bunların en önemileri kabul edilen Cemal ve Sıffin'e o gün hayatta bulunan bazı sahâbîler de katılmış, karşı cepheelerde yer alarak birbiriyle çarpışmış, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm ve Amr b. Yâsir gibi sahâbîler bu savaşlarda hayatını kaybetmiştir. Sıffin'de Hz. Ali'ye karşı ayaklanan Hâricîler bir taraftan siyasetle uğraşırken diğer taraftan o gün için önem taşıyan bazı konularda kendilerine has görüşler ortaya atmış ve bir fırka haline gelmiştir. Onların temel görüşlerinden biri olan, Cemal ve Sıffin savaşlarına katılan sahâbîleri ve büyük günah işleyen müminleri (mürtekeb-i kebîre) tekfir etme anlayışı İslâm dünyasında büyük tartışmaların başlamasına yol açmıştır. Bu konu hakkında aynı dönemlerde ortaya çıkan Şîa ve II. (VIII.) yüzyılın başlarında şekillenen Mu'tezile de farklı yorumlar yapmıştır. Konunun çok tartışılması ve geniş kitlelere mal olmasının temel sebebi, Cemal ve Sıffin'de bulunan sahâbîlerin küfre girdiği ve amellerinin boşa gittiği şeklindeki iddialardır. Bu hususta görüş belirten firkalar şunlardır: **Selef-i Sâlihîn.** Ehl-i sünnet'in teşekkülünden önce muhaddis, müfessir ve fakihlerin öncülüğünü yaptığı, İslâm

ümmetinin çoğunluğunu teşkil eden selef-i sâlihînin sahâbe konusundaki görüşü sahâbenin fazileti ve adaleti hakkında yukarıda söylenenlerden ibaret olup bu görüş Cemal ve Sıffin'de hayatlarını kaybeden sahâbîler hakkında da geçerlidir. Selef-i sâlihîne göre bu sahâbîleri savaşa sevkeden âmil her iki tarafta yer alanların müslümanların hayrını düşünmüş olmasıdır. Onların bu inanç ve ictihadları, rivayet ettikleri hadislerin sıhhatinden şüphe etmeyi gerektirecek bir sonuç doğurmamış, hata etmiş olsalar bile bu hataları imanlarına zarar vermemiştir.

Hâricîler. Hz. Ali'den ayrılan ve, "Hüküm ancak Allah'a aittir" sözü etrafında birleşerek Muhakkime-i Ülâ adını alan ilk Hâricîler, sonradan birçok konu yanında Cemal ve Sıffin'de bulunmuş olan sahâbîlerin durumu hakkında da görüş belirtmişlerdir. Bütün Hâricî fırkaların ortak görüşüne göre serbest seçime dayanan Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in hilâfetleri sahihtir. Osman b. Affân'ın hilâfeti sahih olmakla birlikte hilâfetinin ikinci altı yıllık döneminde kendinden önceki halifelerin yolundan ayrıldığı, dine uygun düşmeyen davranışlarda bulunduğu için büyük günah işlemiş ve bu günah üzere ölmüştür. Ali b. Ebû Tâlib'in de Sıffin Savaşı'nda Muâviye b. Ebû Süfyan tarafından ileri sürülen tahkîm şartını kabul edinceye kadarki hilâfeti sahihtir. Ancak tahkîm fikrini kabul etmekle küfre girmiş ve tövbe etmeden ölmüştür. Muâviye ise başkasının hakkı olan hilâfeti gasp etmesinden dolayı küfre girmiştir (Şehristânî, I, 109-111). Buna göre Hz. Osman'dan uzak durmayanlarla Hz. Ali, Muâviye ve taraftarlarının hepsi küfre girmiştir (Bağdâdî, *el-Fark*, s. 73-74). Hâricîler, kendi görüşlerini ve inançlarını benimsemedikleri için sahâbîler dahil müslümanların çoğunun kâfir olduğu görüşündedir (Hâricîler'in sahâbe hakkındaki görüşlerinin reddi için bk. Gâlib b. Ali Avâcî, s. 464-481).

Şîa. Hz. Osman'ın hilâfet yıllarının sonuna doğru teşekkül eden, Hz. Ali döneminde gelişen Şîa birçok kola ayrılmış ve bu kolların sahâbeye dair çok farklı görüşleri ortaya çıkmıştır. Şîa âlimleri, sahâbe hakkında hepsini âdil kabul edenler, sıradan insanlar gibi cerh ve ta'dîle tâbi tutulmaları gerektiğini söyleyenler ve büyük bir kısmını tekfir edenler olmak üzere üç görüş bulunduğunu, kendilerinin en müte-dil olan ikinci görüşü benimsediklerini söylerler. Ancak kaynaklar incelendiğinde farklı bir sonuca varılmaktadır. Zira Şîa'ya gö-

re sahâbe arasında oldukça kalabalık bir münafık ve fâsık grubu vardır. Resûlullah hayatta iken saf ve temiz olan birçok sahâbî sonradan adalet vasfını kaybetmiştir. Gadir-i Hum günü Hz. Ali'ye biat ettikleri halde Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra bu akidlerine uymayanlar irtidad etmiştir. İrtidad etmeyenler çok az olup bunlar Ehl-i beyt ile Ebû Zer el-Gıfârî, Mikdâd b. Esved, Selmân-ı Fârisî, Ammâr b. Yâsir ve Huzeyfe b. Yemân gibi sahâbilerdir. Ehl-i sünnet âlimleri ve muhaddisler, Cenâb-ı Hakk'ın bütün aşıptan razı olduğunu belirten âyetlere dayanarak Şîa'nın bu görüşlerini reddetmiştir (M. Yûsuf en-Necrâmî, s. 120-137).

Mu'tezile. Mu'tezile'nin kurucusu kabul edilen Vâsıl b. Atâ, hocası Hasan-ı Basrî ile mürtekb-i kebîrenin durumu hakkında ihtilâfa düşerek onun ders halkasından ayrılmış, Cemal ve Sıffin savaşlarına katılan iki taraftan birinin fâsık olduğunu iddia etmiştir. Onun bu iddiasına göre ya Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Abbas, Ammâr b. Yâsir, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve beraberindekiler yahut taraftarları ile birlikte Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr fâsık olmakla birlikte fâsıkın hangisinde olduğunu kestirmek mümkün değildir. Buna göre Ali ve Talha ya da Ali ve Zübeyr bir konuda şahitlik yapacak olsalar ikisinden biri fâsık olduğu için şehâdetleri kabul edilmez (Bağdâdî, *el-Farq*, s. 119-120). Mu'tezile'nin ikinci adamı olarak bilinen Amr b. Ubeyd ise hangi tarafta olursa olsun Cemal Vak'ası'na katılan bütün sahâbilerin fâsık olduğuna hükmetmiş ve hiçbirinin şehâdetini makbul saymamıştır. Vâsıl ve Amr'dan sonra Mu'tezile kelâmcıları bu konuda ihtilâfa düşmüş; Nazzâm, Muammer b. Abbâd ve Câhiz Vâsıl'ın görüşüne katılırken Havşeb ve Hâşim el-Evkas, kumandanların imanlarını kurtardığını, onlara tâbi olanların ise helâk olduğunu söylemiştir. Nazzâm, Ali b. Ebû Tâlib'in imâmeti konusunda Hz. Peygamber'den gelen bir nas bulunduğunu, ancak Ömer b. Hattâb'ın bunu gizlediğini, Benî Sâide toplantısında Ebû Bekir'e biat etmekle Ali'nin hakkını gasbettiğini, Hudeybiye'de Resûl-i Ekrem'e sorduğu sorularla şüpheye düştüğünü iddia etmiş, Ebû Hüreyre hakkında "insanların en yalancısı" ifadesini kullanarak ondan rivayette bulunan bütün hadisçileri töhmet altında bırakmıştır. Abdullah b. Abbas'ı da yalancılıkla suçlayan Nazzâm, fetvalarında re'y ile hüküm veren bütün sahâbileri cehâlet ve nifak kaynağı diye göstermiş ve ebediyen cehennemde kalacaklarını iddia etmiştir (a.g.e., s. 147; Şehristânî, I, 50-51).

Şarkiyatçılara Göre Sahâbe. XVIII ve XIX. yüzyıllarda İslâm âlemine yönelerek dinî konuları araştırmaya başlayan şarkiyatçılar sünnet ve hadisi değişik yönlerden incelerken sahâbeyi de ele almış, XX. yüzyılda onlarla ilgili müstakil çalışmalar yapmaya başlamıştır. Şarkiyatçılar arasında sahâbe konusu üzerinde yoğunlaşan ilk isimlerden biri Aloys Sprenger'dir. 1842 yılında İngilizler tarafından Hindistan'a gönderilen Sprenger burada çeşitli ilmi faaliyetlerde bulunduktan sonra Delhi'de kurulan Anglo-Oriental College'in başına getirilmiş, bu dönemde Mevlevî Muhammed Vecih ve Abdülhak Gulâm Kadîr ile birlikte İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İşâbe fi temyizi's-sahâbe* adlı eserini yayıma hazırlamıştır. Sprenger, bu dönemde kaleme aldığı *Das Leben und die Lehre des Mohammed* adlı eserinde Ebû Hüreyre, Hz. Âişe ve Abdullah b. Abbas gibi çok hadis rivayet eden sahâbileri eleştirmiş, Ebû Hüreyre'yi dine hizmet etmek maksadıyla hadis uyduran biri olarak tanıtmış, Hz. Âişe'nin bazı rivayetlerinin kendisine ait olduğundan kuşku duyulması gerektiğini söylemiş, Abdullah b. Abbas'ı özellikle Kur'an âyetleriyle ilgili yorumları konusunda eleştirmiştir.

Sprenger'in bu sahâbilere dair görüşleri Ignaz Goldziher ve Leone Caetani tarafından daha geniş çapta ele alınmıştır. Ebû Hüreyre'yi hadis uyduran ve pek çok uydurma hadisin kendisine isnat edildiği meçhul bir kişi olarak tanıtan Goldziher, *Muhammedanische Studien* adlı eserinde ve *The Encyclopaedia of Islam* için kaleme aldığı "Ebû Hüreyre" maddesinde iddialarını ortaya koymuştur (mad-denin eleştirisi için bk. Efendioğlu, s. 160-161). Ebû Hüreyre, Hz. Âişe ve Abdullah b. Abbas'ı Sprenger'i kaynak göstererek yeniden ele alan L. Caetani, *Annali dell'Islam* adlı eserinde Ebû Hüreyre'nin yalancı olduğunu, hadis uydurduğunu, İncil'den alıntılar yaparak bunları Hz. Muhammed'e nisbet ettiğini söylemiş, Hz. Âişe'yi geveze ve makam düşkünü olmakla suçlamış, İbn Abbas'ı da gururlu, şöhrat ve paraya düşkün, zevk için hadis uyduran, Hz. Peygamber'e olan yakınlığını menfaat için kullanan, bilgisinin kaynağı yahudi ve hristiyan âlimleri olan bir kişi diye tanıtmıştır. Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından Türkçe'ye çevrilen bu esere Mustafa Âsım Köksal bir reddiye yazarak iddialara cevap vermiştir (her üç sahâbî hakkındaki iddiaların eleştirisi için bk. a.g.e., s. 161-162, 226-227, 253-265).

Sprenger, Caetani ve Goldziher'in bu konuları gündeme getirdikleri dönemde *The*

Encyclopaedia of Islam için M. Seligsohn tarafından kaleme alınan "Âişe bint Ebû Bekr" ile F. Buhl tarafından telif edilen "Abdullah b. Abbas" maddelerinde de ciddi kaynaklara inilmeden aynı bilgilere yer verilmesi bu konuda bir ön yargının oluştuğu izlenimini vermektedir. Rahip H. Lammen aynı dönemde kaleme aldığı *Le Triumvirat, Abou Bakr, Omar et Abou Obaide* adlı eserinde Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın Resûl-i Ekrem hayatta iken onun vefatından sonra yönetimi ele geçirmek, ardından hilâfete geçmek üzere bir plan hazırladıklarını söylemiş, Hz. Âişe'nin de bu işe karıştığını iddia etmiştir (eserin eleştirisi için bk. a.g.e., s. 230-238). Onun *Etudes sur le règne du calife omayyade Mo'awiya Ier* adlı kitabı da benzer bir anlayışla kaleme alınmıştır.

Çağdaş Müslüman Yazarlara Göre Sahâbe. Şarkiyatçıların sahâbeyi eleştirmesi İslâm dünyasında yankı bulmuş, önemli tartışmaların başlamasına zemin hazırlamıştır. Şarkiyatçıların özellikle sünnet ve sahâbe konusundaki düşüncelerini ilk defa benimseyip yayan kişi Mirza Bakır'dır. Bu kişinin müslüman iken Hristiyanlığa geçtiği, daha sonra yeniden İslâm'a dönerek kendini müctehid ilân ettiği ve İslâm'da sünnete yer vermediği bilinmektedir. Onun sünnet ve sahâbe konusundaki olumsuz düşünceleri daha sonra Ahmed Emîn, Tâhâ Hüseyin ve Mahmûd Ebû Reyze gibi yazarlar tarafından yaygınlaştırılmıştır.

Mahmûd Ebû Reyze'nin nakline göre Ahmed Emîn'in sahâbenin birbirini eleştirdiği, lânetlediği, tâbîlerin onların bir kısmı hakkında olumlu düşünmediği, sonradan gelenlerin onları birer rab diye görmeye başladığı şeklinde iddiaları bulunmaktadır (*Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, s. 87-88). Ahmed Emîn'in iddialarını Tâhâ Hüseyin tekrarlamış, aşıptan geçen bazı olaylardan bahsederken tarihle ilgili kaynaklara dayanarak onların birbirine ağır ithamlarda bulunduklarını, birbirini tekfir ettiklerini ve fâsık olarak nitelendirdiklerini ileri sürmüştür (*el-Fitnetü'l-kübrâ: 'Oşmân*, s. 170-173). Mahmûd Ebû Reyze ise sahâbenin birbirini tenkit edip yalanladığını, birbirine güvenmediğini, Şîi Mukbilî'den yaptığı nakle dayanarak hepsini âdil kabul edenlerin gerçeği görmediğini, bir nevi mâsumiyet sayılan adaletin imandan daha önemli kabul edildiğini ve sahâbe arasında münafıklar bulunduğunu ileri sürmüştür (Mahmûd Ebû Reyze, s. 51-88).

İslâmî muhitlerde pek tanınmayan Ebû Reyve, sünneti ve sahâbeyi eleştiren kitaplarını kaleme aldıktan sonra kendisine yazılan reddiyelerle meşhur olmuş, *Eqvâ' 'ale's-sünneti'l-Muhammediyye (Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması)* adlı eserinde sahâbeyle ilgili bölümü yazarken verdiği bilgiler için Şîa'dan bazı imamların görüşlerini, şarkiyatçıların eserlerindeki iddiaları, ayrıca tarih kitaplarında yer alan, doğrulukları kanıtlanmamış rivayetleri kullanmıştır. Öte yandan ciddi bazı kaynaklardan naklettiği bilgilere konuyla ilgisi olmayacak şekilde yer vermiş, onların müelliflerini de kendi iddialarına ortak etmeye çalışmıştır. Sünnet ve sahâbe hakkında Ebû Reyve'den pek farklı düşünmeyen Tâhâ Hüseyin'in de onun eserine eleştiri yöneltmek sünnet ve sahâbe konusunda kendini fazla zorladığını söylemesi ve buna dair çeşitli örnekler vermesi onun durumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir (M. Accâc el-Hatîb, *Ebû Hüreyre*, s. 323-328). Bu eserin neşrinden kısa bir süre sonra yazılan reddiyeler arasında Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî'nin *el-Envârü'l-kâşife*, Muhammed Abdürrezzâk Hamza'nın *Zulûmâtü Ebî Reyve*, Muhammed es-Semâhî'nin *el-Menhecû'l-hadîs*, Mustafa es-Sibâî'nin *es-Sünne ve mekânâtühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî* ve Muhammed Ebû Şehbe'nin *Difâ' 'ani's-sünne* adlı çalışmaları önemlidir (bk. EBÛ REYYE).

Literatür. Hz. Peygamber hayatta iken yapılan nüfus sayımı ve özellikle savaşlara katılanların sayısının tesbiti Hz. Ömer'in divanında büyük ölçüde şekillenmiş, bu divana dayanarak III. (IX.) yüzyılın başlarından itibaren sahâbeyle ilgili rivayetler hadis eserlerinde "fezâilü's-sahâbe, menâkibü's-sahâbe" başlıkları altında veya "tabakâtü's-sahâbe" ve "mu'cemü's-sahâbe" adlı müstakil eserlerde toplanmaya baş-

lanmıştır. Bunların içinde sahâbe biyografisine dair eserler daha çok yaygınlık kazanmıştır. Bu türün en meşhurları Tirmizî'nin *Tesmiyetü aşhâbi Resûlillâh* (nşr. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut 1410/1990), Ebû'l-Kâsım el-Begavî'nin *Mu'cemü's-sahâbe* (nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Sâlim el-Musarrâfî, I-III, Medine 1418/1997), İbn Hibbân'ın *Târîhu's-sahâbe* (nşr. Bûrân ed-Dannâvî, Beyrut 1408/1988), Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Ma'rifetü's-sahâbe* (nşr. Muhammed Râzî b. Hâc Osman, I-III, Medine-Riyad 1408/1988), İbn Abdülber en-Nemerî'nin *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, I-IV, Kahire 1955-1960), İzzeddin İbnü'l-Esir'in *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe* (nşr. İbrâhîm el-Bennâ v.dğr., I-VII, Kahire 1390-1393/1970-1973), Zehebî'nin *Tecridü esmâ'i's-sahâbe* (I-II, Beyrut, ts. [Dârü'l-ma'rife]) ve İbn Hacer el-Askalânî'nin bir kısmı mükerrer 12.300'den fazla biyografi ihtiva eden *el-İşâbe fi temyizi's-sahâbe* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, I-VIII, Kahire 1390-1392/1970-1972) adlı eserleridir. Günümüzde Hâlid Muhammed Hâlid *Ricâl havle'r-Resûl* (Beyrut 1407/1987), Abdülazîz eş-Şinnâvî *Ehlü'l-cenne şahâbetü Resûlillâh* (Tanta 1408/1988), Hâlid Abdurrahman el-Ak *Şuver min hayâti şahâbiyyâtü'r-Resûl* (Beyrut 1409/1989) ve Mevsû'atü 'uzamâ' *havle'r-Resûl* (I-III, Beyrut 1412/1991), Muhammed Saîd Mübeyyaz *Mevsû'atü hayâtü's-sahâbiyyât* (İdlîb-Suriye 1410/1990), Abdüs-sabûr Şâhîn *Şahâbiyyât havle'r-Resûl muhâcirât ve enşâriyyat râviyât* (Kahire 1993), Abdülhamîd b. Abdurrahman es-Sühaybânî *Şuver min siyeri's-sahâbe* (Riyad 1418/1998), Abdul Wahid Hamid *Companions of the Prophet* (I-II, London 1995), Abdülmün'im el-Hâşimî *'Aşrû's-sahâbe* (Dimaşk-Beyrut 1421/2000), Ahmed Halîl Cum'a *Nisâ' min 'aş-*

Sahâbeden Abdullah b. Ömer b. Hattâb'ın Osmanlılar tarafından yaptırılan türbesinin kalıntıları – Mekke

ri'n-nübüvve (Dimaşk-Beyrut 1421/2000), Fu'ad Jabali *The Companions of the Prophet* (Leiden 2003) adlı eserlerini kaleme almışlardır. Sahâbenin faziletlerine dair eserler "fezâilü's-sahâbe" adıyla anılmaktadır (bk. FEZÂİLÜ'S-SAHÂBE). Sahâbî olup olmadıkları kesin olarak bilinmeyenler hakkında Radyüddin es-Sâgânî *Nağ'a-tü's-sadyân fi men fi şoḥbetihim nazâr mine's-sahâbe ve gayri zâlik* (nşr. Seyyid Hasan Kisrevî, Beyrut 1410/1990), Moğultay b. Kılıç ise *el-İnâbe ilâ ma'rifeti'l-muḥtelefi fihim mine's-sahâbe* (nşr. Seyyid İzzet el-Mürsî v.dğr., I-II, Riyad 1420/2000) adıyla birer eser yazmıştır.

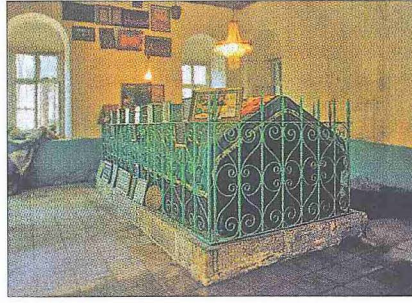
Hadis rivayet eden sahâbîleri ve rivayet ettikleri hadis miktarlarını İbn Hazm *Esmâ'ü's-sahâbetü'r-ruvât* adlı eserinde tanıtmakta (nşr. Seyyid Hasan Kisrevî, Beyrut 1412/1992; nşr. Mes'ad b. Abdülhamîd es-Sa'dânî, Bulak 1990), Kadir Paksoy da "Sahâbenin Sayısı, Hadislerin Sayısı ve Hadis Hâfizlarının Dehaları Hakkında Bazı Tespitler" başlıklı makalesinde (*Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III [Şanlıurfa 1997], s. 228-248) bunun üzerinde durmaktadır. Sahâbenin vefat ettiği yerler hakkında Sâgânî'nin *Derrü's-seḥâbe fi beyâni mevâzi'i vefeyâtü's-sahâbe* (nşr. Târık et-Tantâvî, Kahire 1992), Süyûtî'nin *Derrü's-seḥâbe fi men deḥale Mısr mine's-sahâbe* (nşr. Hâlid Abdülfettâh Şibl Ebû Süleyman, Beyrut 1417/1997), Mustafa b. Muhammed er-Râfî'nin *'Unvânü'n-necâbe fi ma'rifeti men mâte bi'l-Medîneti'l-münevvere mine's-sahâbe* (Medine 1404/1984; nşr. Abdülhafız Fergalî v.dğr., [baskı yeri yok] 1411/1990), ismi bilinmeyen bir müellifin *er-Ravzatü'l-müsteḥâbe fi men düfine bi'l-Bakî' mine's-sahâbe* (nşr. Âdil Abdülmün'im Ebû'l-Abbâs, Medine, ts. [Mektebetü's-sekâfe]), Hatîb Ali b. Hüseyin el-Hâşimî'nin *Târîhu men düfine fi'l-'Irâk mine's-sahâbe*

Bedir Gazvesi'nin meydana geldiği yerin batısında bu savaşta şehid düşen ashabin defnedildiği şehitlik

(Beyrut 1394/1974), Muhammed Riyad Hurşid'in *eş-Şahâbetü'l-a'lâm mimmen düfine minhüm fi's-Şâm* (Dımaşk 1400/1980) adlı çalışmaları burada zikredilebilir. İstanbul'da sahâbe kabri olarak ziyaret edilen yerler hakkında A. Süheyl Ünver *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri* (İstanbul 1953), İsmail Giray *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri* (İstanbul 1975), Mehmet Hocaoglu *İstanbul'daki Sahâbe Kabirleri* (İstanbul 1987), Hasircızâde *İstanbul'da Sahâbe ve Evliya Kabirleri* (İstanbul 1987), Necdet İşli *İstanbul'da Sahâbe Kabir ve Makamları* (Ankara 1987), Mustafa Özdamar *İstanbul'da Makam ve Mevkileri Bulunan Şehid Sahabeler* (İstanbul, ts.) ve Necdet Yılmaz – Coşkun Yılmaz *İstanbul'da Sahâbeler* (İstanbul 2006) isimli çalışmalarını yapmışlardır. Ergun Göze'nin de *Anadolu Sahâbeleri* adlı bir eseri vardır (İstanbul 1968).

Sahâbenin adaleti konusunu Kureşî b. Ömer b. Ahmed *Tenbihü zevi'n-necâbe ilâ 'adâleti's-sahâbe* (Küveyt 1405/1985), Ebû Abdullah İbrâhim Süaydâi *İ'lâmü'l-ecyâl bi-î'tikâdi 'adâleti aşhâbi'n-nebiyyi'l-ahyâr* (Riyad 1414/1993) ve Tevhit Bakan *Ashâbın Adaleti* (doktora tezi, 1993, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı eserlerinde, Enbiya Yıldırım ise "Sahâbenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır" adlı bir makalede (M. Mustafa el-A'zamî'nin *Menhecû'n-naqd* isimli eserinden tercüme, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 [Sivas 1996], s. 315-332) ele almıştır. Ziyâeddin el-Makdisî'nin *en-Nehy 'an sebbi'l-aşhâb vemâ fihi mine'l-işmi ve'l-ikâb* (nşr. Muhyiddin Necîb, Küveyt-Beyrut 1413/1992; nşr. Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî, Beyrut 1415/1994), Mahmûd Şukrî el-Âlûsî'nin *Şabbü'l-'azâb 'alâ men sebbe'l-aşhâb* (nşr. Abdullah el-Buhârî,

Sahâbeden Ebû Şeybe el-Hudrî'nin sandukası – Ayvansaray/İstanbul

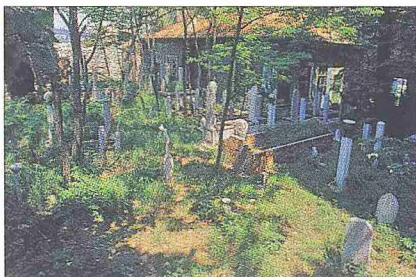
Riyad 1417/1997) ve Yahyâ b. Hamza el-Müeyyed-Billâh'ın *er-Risâletü'l-vâzi'a li'l-mu'teddîn 'an sebbi şahâbeti seyyidi'l-mürselîn* (Kahire 1409) isimli eserleri sahâbeyi kötölemenin doğru olmadığı konusunu işlemektedir. Cevâd Mûsâ Muhammed Afâne *el-'Akîdetü'l-İslâmiyye el-akrab ilâ 'akîdeti's-sahâbe* (Amman 1418/1997), Hamd b. Abdullah İbrâhim el-Humeydî *el-İbâne li-mâ li's-sahâbeti mine'l-menzile ve'l-mekâne* (Riyad 1421/2000) ve Muhammed Şeffî Diyûben-dî *Mağâmü's-sahâbe ve 'ilmü't-târîh* (Ar. trc. Semîr Abdülhamîd İbrâhim, Cize-Kahire 1409/1989) adlı eserlerinde ashabın dindeki yerini; Ömer Yûsuf Hamza *eş-Şahâbe ve cühûdühüm fi hıfzî's-sünne* (Amman 1996) ve Seyyid Muhammed Nûh *eş-Şahâbe ve cühûdühüm fi hîdmeti'l-hadîsi'n-nebevî* (Mansûre 1414) isimli çalışmalarında sahâbenin hadis ilmine hizmetini ele almışlardır.

Ebû Zekerîyyâ İbn Mende'nin *Cüz' fihi men 'âşe mi'peten ve 'işrine seneten mine's-sahâbe* (nşr. Meşhûr Hasan Selmân, Beyrut 1412/1992) ve Süyûtî'nin *Rihu'n-nisrîn fi men 'âşe mine's-sahâbeti mi'e ve 'işrîn* (nşr. Adnân Ahmed Mücevvid, Cidde 1405/1985) adlı cüzleri 120 yıl yaşayan, İbn Seyyidünnâs'ın *Minahu'l-midah (Şu'arâ'ü's-sahâbe mimmen medeha'r-Resûl ev reşâhu)* ile (nşr. İffet Visâl Hamza, Dımaşk 1987) Ali Fehmî Câbiç'in *Hüsnü's-sihâbe fi şerhi eş'âri's-sahâbe* (İstanbul 1324 r.) adlı eserleri şair sahâbiler hakkındadır. Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir *Tertibü es-mâ'i's-sahâbe ellezîne ahrece hadîse-hüm Ahmed b. Hanbel fi'l-Müsned*'inde (nşr. Âmir Hasan Sabrî, Beyrut 1409/1989) *el-Müsned*'deki râvi sahâbileri tesbit etmiş, Yahyâ b. Ebû Bekir el-Âmirî ise *er-Riyâzü'l-müste'âbe fi ma'rifeti men*

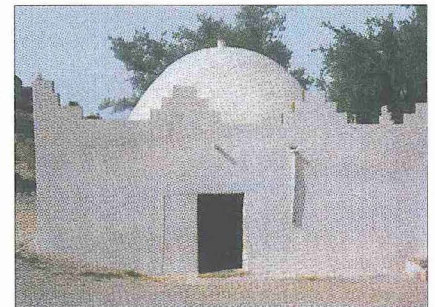
revâ fi's-Şahîhayn mine's-sahâbe'de (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1409/1988) *Şahîhayn*'da rivayeti bulunan sahâbileri tanıtmıştır. Meryem Yâsîn Muhammed Fetânî *eş-Şahâbiyyât el-enşâriyyât fi Müsnedi'l-İmâm Ahmed* isimli çalışmasında (yüksek lisans tezi, 1405, Külliyyetü't-Terbiyye li'l-Benât [Riyad]) *el-Müsned*'deki ensar hanımlarını tanıtmaktadır.

Sahâbeyi değişik yönlerden inceleyen çalışmalar arasında şunlar dikkat çekmektedir: İbn Hazm, *Risâle fi'l-Mufâdâle beyne's-sahâbe* (Dımaşk 1400); Yûnus eş-Şeyh İbrâhim es-Sâmerrâî, *Hağâ'ik 'an âli'l-beyt ve's-sahâbe* (Bağdat 1398/1978; Katar 1400); Seyyid el-Cümeiyî, *Şahâbetü'n-nebî es-sâbiķüne'l-evvelüne mine'l-muhâcirîne ve'l-enşâr* (Kahire 1987; Beyrut 1987); Muhammed Emahzûn, *Tahkîku mevâķifi's-sahâbe fi'l-fitne* (I-II, Riyad 1415/1994); Hayât Amamo, *Aşhâbü Muhammed ve devrühüm fi neş'eti'l-İslâm* (Tunus 1996); Saïd Hârûn Âşûr, *Kerâmâtü's-sahâbe* (Kahire 1417/1996); Abdullah b. Süleyman eş-Şâyi', *eş-Şahâbetü ve'l-münâfikûn fi sadri'l-İslâm* (Demâm 1428). Müslüman müellifler tarafından yabancı dillerde kaleme alınan şu makaleler de zikredilebilir: Muhammad Zuhayr Siddiqi, "The Services of the Companions of the Prophet of Islam to His Traditions" (*IC*, XXXV/2 [1961], s. 130-135); M. S. H. al-Masumi, "Disagreement of the Sahaba and Early Jurists" (*HI*, II/4 [1979], s. 15-42); Muhammad Ishaq, "A Peep into the First Arab Expeditions to India under the Companions of the Prophet" (*IC*, XIX [1945], s. 109-114). Konu üzerinde yapılan ilmî çalışmalardan bazıları da şunlardır: Mehmet Efendioğlu, *Arap Olmayan Sahâbiler* (yüksek lisans tezi, 1991, MÜ

İçinde bazı sahâbe türbe ve mezarlarının bulunduğu Toklu Dede haziresi – Ayvansaray / İstanbul

Sahâbeden Âmir b. Ebû Vakkâs'ın Vakkas köyündeki türbesi – Ürdün

Sosyal Bilimler Enstitüsü), *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler* (doktora tezi, 1998, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); *Seyit Avcı, Sahâbede Peygamber Sevgisi* (yüksek lisans tezi, 1992, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); *Mehmet Ünal, Sahâbenin Kur'an Okuma Anlayışı* (yüksek lisans tezi, 1994, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); *Abdülazîz b. Abdurrahman el-Aclân, Aşhâbü Resûlillâh ve mezâhibü'n-nâsi fihim* (yüksek lisans tezi, 1409, Muhammed b. Suûd Üniversitesi); *Eyüp Bekiryazıcı, Sahâbe ve Tebliğ Faaliyetleri* (yüksek lisans tezi, 1995, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Şîa'da sahâbe ve sahâbenin adaleti anlayışıyla ilgili olarak Esed Haydar'ın *eş-Şahâbe fî nazari's-Şî'ati'l-İmâmiyye* (Beyrut, ts. [Şeriketü'l-Nakrîbü]) ve Ahmed Hüseyin Ya'kûb'un *Kazariyyetü 'adâleti's-şahâbe ve'l-mercî'iyye es-siyâsiyye fî'l-İslâm* (Beyrut 1413/1992) adlı eserleri zikredilebilir. Etan Kohlberg'in "Some Zaydi Views on the Companions of the Prophet" (BSOAS, XXXIX [1976], s. 91-98) ve "Some Imâmî Shi'i Views on the Sahâba" (Jerusalem Studies in Arabic and Islam, V [Jerusalem 1984], s. 143-175) başlıklı makaleleriyle Cemal Sofuoğlu'nun "Şîa'nın Sahâbiler Hakkındaki Bazı Görüşleri" adlı makalesi (AÜİFD, XXIV [1981], s. 533-538) Zeydiyye ve İmâmiyye Şîası fırkalarının sahâbe anlayışları hakkındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "şhb" md.; *Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhtâ, "şhb"* md.; *Tayâlisî, Müsned*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 7; *Müsned*, I, 26, 67-68, 294; IV, 399; V, 350, 357; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, VI, 110; Râmhürmüzî, *el-Muḥaddisü'l-fâsil* (nşr. M. Accâc el-Hatîb), Beyrut 1391/1971, s. 551; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), I, 194; a.mlf., *Ma'rîfetü 'ulûmî'l-ḥadîs* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Medine 1397/1977, s. 22-25; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Abdülhamîd), s. 73-82, 119-121, 147; a.mlf., *Uşûlü'd-dîn*, Beyrut 1401/1981, s. 304; İbn Hazm, *Aşhâbü'l-fütüâ mine's-şahâbe ve men ba'dehüm* (a.mlf., *Cevâmî'u's-sîre* içinde, nşr. İhsan Abbas – Nâsirüddin el-Esed), Kahire, ts. (Dârü'l-ma'rîf), s. 319-323; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1406/1986, s. 63-85, 110; Şehristânî, *el-Milel* (nşr. Ahmed Fehmî Muhammed), Beyrut 1413/1992, I, 50-51, 106-116; İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu fûḥûmî ehli'l-eşer* (nşr. Ali Hasan), Kahire 1975, s. 100-103, 361-387; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-ḥadîs* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1401/1981, s. 291-301; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, I, 2-7; a.mlf., *Tecridü esmâ'i's-şahâbe*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, s. b-c; Alâî, *Tahkîku münifi'r-rûbe li-men şebete lehü şerîfû's-şoḥbe* (nşr. M. Süleyman el-Eşkar), Beyrut 1412/1991, s. 33-102; Irâkî, *Fethu'l-muḡîs*, s. 342-365; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), I, 6; a.mlf., *Fethu'l-bârî* (nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), Beyrut 1410/1989,

VII, 3 vd.; *Tecrid Tercemesi*, I, 13-29; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muḡîs* (nşr. Ali Hüseyin Ali), Kahire 1424/2003, IV, 75-144; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut 1409/1989, II, 206-237; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, XI, 539; Emîr es-San'ânî, *Tavḏihu'l-efkâr* (nşr. Salâh b. Muhammed b. Uveyza), Beyrut 1417/1997, s. 243-276; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-ḥaşiş*, Kahire 1377/1958, s. 179-191; M. Tayyib Okîç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul 1959, s. 23-73; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kubrâ: 'Osḡmân*, Kahire 1966, s. 170-173; M. Accâc el-Hatîb, *es-Sünne ḳable't-tedvîn*, [baskı yeri yok] 1401/1981 (Dârü'l-fîkr), s. 387-410; a.mlf., *Uşûlü'l-ḥadîs*, Cidde 1417/1997, s. 411-435; a.mlf., *Ebü Hüreyre: Râviyetü'l-İslâm*, Kahire 1987, s. 323-328; Nevzat Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivayeti*, İstanbul 1981; Esed Hayder, *eş-Şahâbe fî nazari's-Şî'ati'l-İmâmiyye*, Beyrut, ts. (Şeriketü'l-kütübî); Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Baḳî b. Maḡled el-Ḳurtubî ve Muḳaddimetü Müsnedih*, Medine 1404/1984, s. 23-24; Talat Koçyigit, *Kelamcılarla Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar*, Ankara 1984, s. 237-240; Ali Yardım, *Hadis*, İzmir 1984, I, 59-85, 119-137; Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, *el-Envârü'l-kâşife*, Beyrut 1405/1985, s. 258-273; Muhammed el-Arabî b. et-Tebbânî, *İthâfû zevl'n-neḳabe bimâ fi'l-Ḳur'an ve's-Sünne min feẓâ'ilî's-şahâbe*, [baskı yeri yok] 1405/1985; İyâde Eyyûb el-Kübeysî, *Şahâbetü Resûlillâh fi'l-Kitâb ve's-Sünne*, Dimaşk 1407/1986; M. Yûsuf en-Necrâmî, *eş-Şî'a fi'l-mizân*, Cidde 1987, s. 120-137; Mahmûd Ebû Reyze, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması* (trc. Muharrem Tan), İstanbul 1988, s. 51-88; Nûr Âlem Halîl el-Emînî, *eş-Şahâbe ve meḳânetühüm fi'l-İslâm*, Kahire 1409/1989, s. 88-143; M. Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-naḳd 'inde'l-muḥaddisîn*, Riyad 1410/1990, s. 103-126; Muhammed b. İbrâhîm eş-Şeybânî, *Mu'cemü mâ üllife 'anı's-şahâbe ve ümmehâtî'l-mu'minîn*, Küveyt 1414/1993; Nâsir b. Ali Âiz Hasan eş-Şeyh, *'Aḳidetü Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a fi's-şahâbeti'l-kirâm*, Riyad 1413/1993, II, 757-879; II, 889-1213; Gâlib b. Ali Avâcî, *el-Ḥavâric târîḥuhüm ve ârâ'ühümü'l-i'tikâdiyye*, Demeñhür 1418/1997, s. 464-481; Mehmet Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler* (doktora tezi, 1988), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Emîre bint Ali b. Abdullah es-Sâidî, *el-Ḳavâ'id ve'l-mesâ'ilü'l-ḥadîsiyye el-muḥtelef fihâ beyne'l-muḥaddisîn ve ba'zî'l-uşûliyyîn*, Riyad 1421/2000, s. 425-432; Ahmed b. Abdullah el-Bâtîlî, *Ma'rîfetü's-şahâbe 'inde'l-muḥaddisîn*, Riyad 1425; Esmâ bint Süleyman b. Abdurrahman es-Süveylim, *Meḳâfû's-şahâbe mine'l-furḳati ve'l-fırâḳ*, Riyad 1426/2005; M. Salâh M. es-Savî, *Menziletü's-şahâbe fi'l-Ḳur-ân*, Riyad, ts. (Dârü Taybe), s. 29-52; Seyit Avcı, "Hz. Peygamber Döneminden Sonra Sahâbîlik İddiası", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsiki Dergisi*, II/4, Konya 2004, s. 219-235; M. Muranyî, "Şahâba", *El²* (İng.), VIII, 827-829; Ethem Ruhi Fiğlalî, "Hâriciler", *DİA*, XVI, 169-174.

MEHMET EFENDIOĞLU

SAHÂBÎ

(bk. SAHÂBE).

SAHÂBÎ KAVLİ

Sahâbînin
fikhî konularla ilgili görüşü.

Fıkıh usulünde genel kabul gören tanıma göre *sahâbî*, iman etmiş olarak örfe arkadaş denebilecek ölçüde Hz. Peygamber'le birlikte bulunmuş kimseyi ifade eder. Sözünün (kavl) hüccet olup olmadığı tartışılan sahâbîler daha çok fıkıh ve istinbat yönüyle tanınmış olanlardır. Sahâbî sözü için literatürde yaygın olarak *kavli's-sahâbî* ve *mezhebü's-sahâbî* tabirleri kullanılmıştır. *Fetva's-sahâbî* ve *hükmü's-sahâbî* gibi tabirler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Usulcüler, sahâbî sözünün -bazan Resûl-i Ekrem'den duyulmuş olma ihtimali bulunsada- daha çok şahsî görüşten ibaret bulunduğunu söylemişler, dilin ifade biçimleri ve sözün anlamları üzerinde düşünerek görüş belirtmekten ibaret olan te'vil konusunda sahâbînin başkalarına üstünlüğü olmadığından sahâbenin yaptığı te'vilî sahâbî sözü tartışmasının dışında tutmaya özen göstermişlerdir.

Sonraki nesiller açısından sahâbî sözlerini dört grupta ele almak mümkündür. 1. Sahâbenin bir konuda ittifak etmesi. Bu teknik olarak icmâa tekabül eder. Sahâbenin icmâa dönüşmüş sözlerinin hüccet olduğunda tartışma yoktur; ancak bu durumda hüccet sahâbî kavli değil icmâdır. 2. Sahâbenin bir konuda ihtilâfa düşmüş olması. Bu durumda sahâbîlerden birinin kavline uymanın vacip olduğu söylenemez; çünkü kavillerden birine uyulduğu takdirde diğerine muhalefet edilmiş ve çelişkiye düşülmüş olur. Ancak bu da o konudaki sahâbe kavillerinin terkedileceği anlamına gelmez. Yaygın kabul gören görüşe göre ihtilâf etmeleri halinde sahâbe görüşlerinin dışına çıkılmaması vaciptir. Bu durum "ihtilâfta icmâ" diye nitelendirilmiş, fakat bir tür istidlâle sabit olduğu için inkârının hükmü bakımından tek bir görüş üzerindeki icmâdan farklı tutulmuştur. Ebû Hanîfe'den nakledilen, "Sahâbenin ittifak ettiğine uyarız, ihtilâf ettiği hususlarda ise içlerinden birini seçer alırız, sözlerinin dışına çıkmayız" ifadesi bu anlama gelmektedir. Bu anlayışın temelinde, ümmetin tamamının bir dönemde topyekûn hataya düşmesinin imkânsızlığının kabulü yatmaktadır. Böyle bir durumda görüşlerden birini tercih etmek için bir gerekçe bulunmasına gerek olmadığını öne sürenler varsa da yaygın kabul gören yaklaşıma göre bu görüş ayrılığının delillerin çatışması (teâ-